

Marta Wawrzyniak

PROJEKT SZLAKU JULIANA TUWIMA W ŁODZI¹

*Łódź Bagdadem jest bajecznym
albo La Manczą manczesterską*

1. Wstęp

Zwiedzanie regionu, miasta czy pojedynczego obiektu może mieć charakter ogólnopoznawczy, jednakże może też mu przyświecać konkretny temat, który jest myślą przewodnią przy jego poznawaniu. Taką ideą mogą być wydarzenia historyczne, style architektoniczne, plenery filmowe, dzieła literackie lub postacie sławnych ludzi. Myśl przewodnia może obejmować punkty na danym terenie lub też łączyć je w postaci wyznaczonego szlaku.

Autorka w ramach swojej pracy magisterskiej opracowała szlak literacki Juliana Tuwima w Łodzi, który pozwala na poznanie miejsc związanych z poetą. Pokazuje on miasto widziane oczami poety, a także miejsca bezpośrednio związane z życiem Tuwima i jego rodziny w Łodzi. Artykuł ukazuje koncepcję szlaku literackiego oraz jego wielopłaszczyznowy wymiar.

Przemieszczanie się ludzi w celach krajoznawczych i rekreacyjnych po wyznaczonych trasach jest jednym z istotnych elementów ruchu turystycznego. Trasy te, nazwane przez J. Styperka (2002) linearnymi systemami penetracji rekreacyjnej, dzielą się na: szlaki turystyczne, ścieżki dydaktyczne, ścieżki zdrowia, szlaki specjalistyczne: archeologi-

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej Autorki pt. „Turystyczny szlak literacki Juliana Tuwima w Łodzi”, napisaną w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ pod kierunkiem prof. E. Dziegieć. Zdobyła ona *ex aequo* I miejsce w konkursie na najlepszą pracę dyplomową dotyczącą turystyki w regionie łódzkim w 2008 r.

czne, historyczne, pielgrzymkowe, trasy spacerowe. J. Styperek (2002) określił również funkcje, jakie może pełnić szlak turystyczny, dzieląc je na dwie główne kategorie: turystyczne i ekologiczne, wśród których wyróżnił także krajoznawcze, rekreacyjne, sportowe, ochronne, sterujące i edukacyjne.

W Polsce na 48 296 km szlaków pieszych istnieje 8757 km szlaków z nazwami własnymi. Wśród nich wyróżniono szlaki przyrodnicze, walk o wolność i niepodległość, zabytków architektury i sztuki, męczeństwa i martyrologii, historii gospodarki, historii polskiej państwowości, przyjaźni oraz szlaki imienne, które stanowią największą grupę wśród szlaków z nazwami własnymi (Styperek 2002). Szlaków imiennych na terenie kraju znajduje się 91, a ich łączna długość wynosi 3818 km. Stanowi to 6,5% wszystkich szlaków pieszych i 43% szlaków z nazwami własnymi.

Z punktu widzenia tematyki artykułu ważne jest zjawisko koegzystencji szlaków turystycznych i turystyki literackiej. Ta ostatnia obejmuje podróże do miejsc opisanych w literaturze lub związanych z jego twórcą. Herman Melville w jednym z esejów w *Atlasie literatury* stwierdza, że wiele dzieł literackich to przewodniki turystyczne. Fabuła książki zawsze umiejscowiona jest w przestrzeni, jeśli nie jest ona fikcyjna, to opisane miejsca nabierają nowego charakteru, przemieniają się, ponieważ coś o nich napisano, dzięki czemu zyskują nowy, mityczny wizerunek (Bradbury 2002).

Literackie szlaki turystyczne posiadają swoją tradycję w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Zjawisko to zaczyna być również obecne w Polsce, jednak nie są prowadzone skoordynowane działania, które miałyby na celu tworzenie i katalogowanie tego typu tematycznych szlaków.

Przez kilkadziesiąt lat wizyty w muzeach biograficznych wiązały się przede wszystkim z obowiązkowymi wycieczkami szkolnymi do miejsc, w których urodził się lub tworzył autor lektur. Jednak w ostatnich latach wzrasta liczba turystów indywidualnych zainteresowanych osobą, twórczością pisarza. Na własną rękę lub za pośrednictwem biur podróży zwiedzają oni muzea, przemierzają trasy związane z ulubionym twórcą. Co prawda w Polsce nie jest to jeszcze zjawisko masowe, jednak zauważalny jest wzrost tego typu odwiedzających w muzeach biograficznych. Na zachodzie Europy oraz w Stanach Zjednoczonych turystyka literacka stała się zjawiskiem modnym. Miasta takie jak Oak, związane

z Ernestem Hemingwayem, Hannibal z Markiem Twainem czy Paryż, miasto Wiktora Hugo i Honoriusza Balzaca skutecznie promują swoje kulturalno-literackie obiekty, przyciągając rzesze krajowych i międzynarodowych turystów (Paluszkiewicz 1999).

2. Idea szlaku

Główną ideą literackiego szlaku Juliana Tuwima w Łodzi było umieszczenie na nim obiektów związanych z życiem poety oraz tych, opisanych przez niego w dziełach.

Autorka przyjęła następującą definicję szlaku literackiego: specjalnie wyznaczona i opisana trasa, wykorzystująca istniejące ciągi komunikacyjne, łącząca miejsca związane z osobą twórcy: jego życiem, opisane w dziełach i wspomnieniach oraz poświęcone jego pamięci. Zadaniem szlaku jest przybliżenie postaci Juliana Tuwima oraz ukazanie Łodzi, widzianej oczami poety, porównanie tego obrazu z realiami miasta z początku XX w. i współczesnego.

Przy wyborze miejsc, które znalazły się na trasie szlaku, kierowano się obiektami odnalezionymi w „łódzkim” etapie biografii poety, opisanymi w jego twórczości oraz wynikami badań ankietowych. Zostały wybrane obiekty o dużym znaczeniu w życiorysie Tuwima, te powtarzające się zarówno w poezji, jak i prozie oraz miejsca istotne dla historii miasta lub o dużych walorach architektonicznych czy kulturowych. Nie zabrakło obiektów, które jak wynika z badań, bardzo kojarzą się z osobą poety, jak choćby ławeczka Tuwima. Szlak noszący jego imię z pewnością będzie identyfikowany z tym pomnikiem, zatem powinien się znaleźć na szlaku. Wyznaczona trasa jednocześnie obejmuje miejsca, których znajomość jest bardzo niska wśród respondentów.

W dalszej części artykułu przedstawiono wyniki poszukiwań śladów Juliana Tuwima w Łodzi.

3. Analiza przewodników turystycznych

W analizie wzięto pod uwagę jedynie przewodniki turystyczne (bez ulotek i folderów), w których wskazano przynajmniej jedno miejsce w Ło-

dzi związane z Julianem Tuwimem. W dwóch przewodnikach pojawiła się jedynie informacja, że Łódź jest miastem narodzin poety bez wskazywania miejsc, natomiast w pozostałych wymieniono konkretne obiekty.

Przewodników poświęconych Łodzi i zawierających informacje o Julianie Tuwimie było 11 – 9 polskojęzycznych i 2 anglojęzyczne. Przewodniki obcojęzyczne, które analizowano, zostały wydane w 2004 i 2006 r., a ich autorzy są Polakami. Wymieniono w nich ławeczkę Tuwima na ul. Piotrkowskiej, pokój poświęcony poecie w Muzeum Historii Miasta Łodzi, lecznicę dla zwierząt z blaszonym koniem na dachu przy ul. Kopernika oraz cmentarz żydowski z grobem rodziców Tuwima. Wśród przewodników polskojęzycznych 3 wydane są w czasach PRL (dwa z nich w 1964 r., trzeci w 1982 r.), a 6 pozostałych w XXI w.

Analizie poddano również 14 przewodników po Polsce, w których w części poświęconej Łodzi pojawiła się choć jedna informacja dotycząca miejsc związanych z Julianem Tuwimem; 12 przewodników było polskojęzycznych, a 2 obcojęzyczne, autorami 11 z nich byli Polacy. Wzięto pod uwagę 10 przewodników ogólnokrajowych oraz 4 o zawężonej tematyce: *Polska na rowerze*, *Polska z dzieckiem*, *Polska. Najciekawsze zabytki*, *Polska. Najciekawsze muzea*. Przewodniki wydane przed 1990 r. nie zawierały informacji dotyczących związków poety z Łodzią. Analizowane pozycje pochodziły z lat 1996–2007. Połowę z nich opublikowało wydawnictwo Pascal, 4 – Wydawnictwo „Sport i Turystyka”, natomiast pozostałe – inne domy wydawnicze.

Na podstawie analizy przewodników turystycznych po Łodzi i po Polsce można stwierdzić, że miejsca związane z Julianem Tuwimem w Łodzi są uwzględniane w tych publikacjach. Liczba obiektów uzależniona jest od zasięgu i języka wydania książki. Obiekty opisywane w przewodnikach dotyczą przede wszystkim miejsc związanych z życiem poety. Natomiast przestrzeń miasta opisana przez Tuwima w jego utworach jest pomijana. W analizowanych publikacjach pojawiła się jedynie trzykrotnie lecznica przy ulicy Kopernika i raz park Helenowski.

W przewodnikach po Łodzi w sumie wymieniono 28 razy obiekty związane z poetą, a w tych po Polsce – 19 (tab. 1). Oznacza to, że miejsca poświęcone lub opisane przez Tuwima nie mają tylko znaczenia lokalnego, ale są ważne i charakterystyczne dla Łodzi, ponieważ są często wymieniane w publikacjach poświęconych całej Polsce. Częściej informacje o Tuwimie pojawiają się w przewodnikach polskojęzycznych (39

razy) niż w anglojęzycznych (8 razy), co świadczy o tym, że jest to postać ważna dla Polaków, a z pewnością mniej znana i kojarzona za granicą.

Tabela 1. Liczba przewodników turystycznych uwzględniających miejsca związane z Julianem Tuwimem w Łodzi

Obiekty w Łodzi Rodzaj przewodnika	Ławeczka Tuwima	Grób rodziców na cmentarzu żydowskim	Pokój w Muzeum Historii Miasta Łodzi	Lecznica na ul. Kopernika	Park Helenowski	Popiersie Tuwima	Drukarnia dziadka przy ul. Piotrkowskiej	Łódź jako rodzinne miasto Tuwima	Ogółem
Po Łodzi po polsku	5	5	6	2	1	2	1	1	23
Po Łodzi po angielsku	2	1	1	1	0	0	0	0	5
Ogółem w przewodnikach po Łodzi	7	6	7	3	1	2	1	0	28
Po Polsce po polsku	8	3	3	0	0	0	0	1	15
Po Polsce po angielsku	2	0	1	0	0	0	0	0	3
Ogółem w przewodnikach po Polsce	10	3	4	0	0	0	0	1	19
Razem	17	9	11	3	1	2	1	1	46

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań (2008).

Ławeczka Tuwima jest obiektem wymienionym najwięcej razy (17), ale została wskazana częściej w przewodnikach po Polsce, niż po Łodzi. W sumie publikacje dotyczące kraju wskazały 4 różne obiekty związane z Tuwimem, podczas gdy w tych dotyczących Łodzi pojawiła się większa różnorodność, gdyż wymieniono 8 takich obiektów. Bardzo podobnie sytuacja wyglądała w przypadku przewodników polsko- i anglojęzycznych, ponieważ wśród tych drugich pojawiło się mniej miejsc.

Należy zauważyć, że podawane wiadomości są skrótowe i wybiórcze. Sygnalizują jedynie istnienie takich obiektów, ale nie przybliżają komple-

ksowo związków poety z miastem. Tuwim nie tylko żył i uczył się w Łodzi, ale poświęcił jej wiele miejsca w swoich wspomnieniach i utworach, a informacji wskazujących takie obiekty wyraźnie brakuje. Przewodnik czy folder poświęcony łódzkim miejscom Juliana Tuwima wydaje się być bardzo potrzebny.

4. Miejsca związane z życiem poety i jego rodziny

Obszar miasta naznaczony jest wieloma miejscami i obiektami: budynkami, kamienicami, parkami, ulicami, z którymi poeta był lub czuł się związany. W Łodzi można wyznaczyć swoistą przestrzeń, której mianownikiem jest życie Tuwima. Są to miejsca jego przebywania, życia, pracy, które istnieją do dziś i mogą stanowić cel penetracji turystycznej osób zainteresowanych jego osobą i twórczością, a także tych, chcących spojrzeć na miasto z innej niż dotychczasowa perspektywy.

Tuwim mieszkał w Łodzi od swoich narodzin w 1894 r. do momentu wyjazdu na studia do Warszawy w 1916 r. Poniżej przedstawiono miejsca, które są wynikiem poszukiwań łódzkich śladów Tuwima w jego biografii. Są to:

- dom narodzin Juliana Tuwima, ul. Kilińskiego 46 (ówczesny adres: ul. Widzewska 44),
- mieszkanie w kamienicy przy ul. Andrzeja Struga 42 (ówczesny adres ul. św. Andrzeja 40),
- mieszkanie w kamienicy przy ul. Narutowicza 54 (ówczesny adres Dzielna 50),
- mieszkanie w kamienicy przy ul. Kościuszki 27 m. 5 (ówczesny adres: ul. Spacerowa 27),
- mieszkanie w kamienicy przy ul. Traugutta 12 (ówczesny adres: ul. Krótka 12),
- mieszkanie Izydora Krukowskiego, wujka Juliana Tuwima, w kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 88,
- mieszkanie Bernarda Krukowskiego, wujka Juliana Tuwima, w kamienicy, przy ul. Rewolucji 1905 r. m. 4,
- grób rodziców Juliana Tuwima, cmentarz żydowski, ul. Bracka 40,
- Męskie Gimnazjum Rządowe, obecnie III Liceum Ogólnokształcące im. T. Kościuszki, ul. Sienkiewicza 46 (ówczesny adres ul. Mikołajewska 44),

- wypożyczalnia książek, ul. Andrzeja Struga 5 (ówczesny adres: ul. św. Andrzeja 5),
- Synagoga Wielka, przy al. Kościuszki 2 (ówczesny adres: ul. Spacerowa),
- hotel Savoy, ul. Traugutta 6 (ul. Krótka),
- hotel Grand, ul. Piotrkowska 72,
- teatr Victoria, kino „Casino”, ul. Piotrkowska 67,
- kino The Bio Express, ul. Zielona 4,
- kino Iluzjon, ul. Piotrkowska 17,
- teatr Urania, ul. Jaracza 2 (ul. Cegielniana 34),
- drukarnia Leona Kruczkowskiego, ul. Piotrkowska 18,
- cukiernia B. Komara, ul. Piotrkowska 63.

5. Miejsca pamięci poświęcone poecie oraz instytucje i wydarzenia noszące jego imię

Do miejsc pamięci autorka zaliczyła pomniki, tablice, malowidło w galerii zasłużonych oraz ulicę, która nosi nazwisko poety. Również kilkanaście instytucji w Łodzi za swojego patrona przyjęło Juliana Tuwima. Świadczy to o tym, że postać Tuwima jest ważna dla mieszkańców. Na planie miasta pojawiają się kolejne obiekty nazwane jego imieniem, podkreślając w ten sposób związki poety z Łodzią. Są to:

- popiersie Juliana Tuwima, ul. Moniuszki 4,
- ławeczka Tuwima, ul. Piotrkowska 104,
- ulica Juliana Tuwima,
- fresk „Galeria zasłużonych dla Łodzi”, ul. Piotrkowska 71,
- tablica pamiątkowa na kamienicy przy ul. Andrzeja Struga 42,
- tablica pamiątkowa na ścianie III Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki,
- sala poświęcona Julianowi Tuwimowi w Muzeum Historii Miasta Łodzi, ul. Ogrodowa 15,
- Szkoła Podstawowa nr 199 im. Juliana Tuwima, ul. Elsnera 8,
- Gimnazjum nr 4 im. Juliana Tuwima, ul. Tuwima 15,
- Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 5 w Łodzi im. Juliana Tuwima, ul. Królewska 11/15,
- Hufiec ZHP Łódź-Śródmieście przy ulicy Stefanowskiego 18,

- Pałac Młodzieży im. Juliana Tuwima przy al. ks. kard. S. Wyszyńskiego 86,

- Café Tuwim przy ul. Pomorskiej 18.

W Łodzi organizowane są też liczne wydarzenia noszące imię Juliana Tuwima.

- Dzień Tuwima odbywa się od 1998 r. w okolicach 13 września (rocznica urodzin poety),

- Ogólnopolski Konkurs Recytatorski im. Juliana Tuwima odbywa się w ramach Dnia Tuwima i jest przeznaczony dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych,

- Międzyszkolny Konkurs Literacko-Plastyczny odbywa się od 2000 r. i jest poświęcony twórczości poety,

- Festiwal Talentów – konkursy plastyczne, recytatorskie i polonistyczne, wystawy oraz występy uczniów, które przybliżają utwory poety,

- Tydzień Kultury Tuwimowskiej.

W Łodzi można odnaleźć wiele miejsc związanych z Tuwimem. Przedstawiają szeroki wachlarz obiektów od tych, w których on sam żył i pracował, po miejsca współczesne poświęcone jego pamięci. Wiele obiektów z początku XIX w. już nie istnieje lub zmieniło swoje funkcje, ale odkrywanie ich przez mieszkańców lub turystów może być ciekawą lekcją historii, architektury czy kultury. Porównywanie opisów i starych fotografii tych obiektów ze współczesnym ich wyglądem ma duży walor edukacyjny, zetknięcie się z oryginalnymi pamiątkami po poecie może stanowić ciekawą atrakcję.

Wśród miejsc związanych z życiem Tuwima szczególnie zaznaczają się domy, w których mieszkał (z powodu perypetii rodzinnych łódzkich adresów miał kilka). Istotne są także instytucje, z których poeta korzystał, takie jak szkoła, synagoga, czy choćby wypożyczalnia książek. Tuwim nie stronił też od rozrywek, stąd kilka takich miejsc należy zaznaczyć na mapie Łodzi: kina, teatry, kawiarnie, których był częstym gościem. Wiele z nich nie istnieje we współczesnym krajobrazie, ciekawy może być proces ich odtworzenia i porównania topografii miasta z początku XX i XXI w. W czasie inwentaryzacji tych obiektów okazało się, że tylko dwa posiadają tablice upamiętniające pobyt poety. Nie dziwi to w przypadku kin czy hoteli, jednak domy, w których mieszkał mogłyby zostać opatrzone w taką informację. W wielu miejscach w Polsce czy na świecie

wizyta sławnej osoby, jak choćby trzydniowy pobyt Balzaca na Rynku Głównym w Krakowie, zaznaczana jest na kamienicy, w której mieszkał. Warto więc się zastanowić, czy niektóre „łódzkie adresy Tuwima” nie powinny również zostać odnotowane nie tylko w kalendarzach, ale również w przestrzeni miasta.

W Łodzi znajduje się kilkanaście miejsc poświęconych pamięci Juliana Tuwima. Ważny jest przy tym fakt, że nie pojawiły się one w jednym okresie (np. zaraz po śmierci poety). Również współcześni mieszkańcy czują się związani z tą postacią i podkreślają, że jest on wybitnym łodzianinem, wybierają go do galerii zasłużonych czy stawiają mu nowy pomnik przy Urzędzie Miasta. Ważne pamiątki po poecie pieczołowicie przechowywane są w Muzeum Historii Miasta Łodzi, a pamięć o Tuwimie jest wciąż żywa i ważna dla mieszkańców miasta.

6. Obraz Łodzi w twórczości Juliana Tuwima

Poeta w swojej twórczości przedstawia Łódź z różnych perspektyw i w różnych barwach. Często jest ona szara i brzydka, nierzadko jednak bywa niezwykle baśniowa. Nie należy wątpić w pozytywne uczucia, jakie Tuwim żywił do Łodzi, jednak w utworach możemy zaobserwować wiele sprzeczności. Fascynacja i zachwyt miastem, a jednocześnie jego brzydota, szarość i brud sprawiały, że Tuwim był zawieszony między ucieczką z rodzinnej Łodzi a tęsknotą do niej (Ratajska 2002).

Wizerunek Łodzi w twórczości poety jest wielowymiarowy. Tuwim często z dziennikarską dokładnością podaje adresy i nazwy własne, jednak poetyckie opisy pełne metafor i opisów stwarzają bardzo osobisty obraz miasta. Duża doza emocji, często skrajnych, przechodzących od zachwytu do nienawiści do Łodzi, sprawia, że w tej twórczości wyłania nam się portret żywy i choć z pewnością subiektywny, to jednak nie jednostronny. Odnalezienie opisanych w utworach miejsc we współczesnym krajobrazie miasta nie zawsze należało do łatwych zadań, ale wielu cennych informacji dostarczyły poszukiwania w literaturze krajoznawczej i historycznej. Liczba adresów i obiektów wskazanych przez Tuwima jest bowiem ogromna i warto porównać te literackie opisy z rzeczywistością Łodzi XXI w.

W swojej pracy magisterskiej autorka dokładnie przeanalizowała

Kwiaty polskie, wiersze i wspomnienia Tuwima, opisując szczegółowo miejsca przez niego wskazane i ilustrując je fragmentami poezji. Na potrzeby artykułu wymieniono jedynie poszczególne obiekty według dzieł, w których się pojawiły.

W *Kwiatach polskich* można odnaleźć dwa rodzaje miejsc: te, które znajdują odzwierciedlenie w topografii miasta (czyli nazwy dzielnic, ulic, numery posesji, bliższe określenia obiektów architektonicznych, nazwiska właścicieli) oraz te, które uległy modyfikacji i poetyckiej interpretacji. Zostały one zmienione na potrzeby utworu lub też wynikają z mylnego zapamiętania ich przez poetę, który pisząc poemat na emigracji, nie miał możliwości konfrontacji zapamiętanych szczegółów z rzeczywistością (Wierzbowski 1978).

W poemacie Tuwim oprócz konkretnych miejsc pokazuje charakter miasta, kontrasty, biedę, bogactwo, charakter społeczeństwa. Obiekty, które znalazły się w *Kwiatach polskich* to (w kolejności pojawiania się w utworze):

- Azowsko-Doński Bank Handlowy, pasaż Meyera 8 (aktualny adres to ul. Moniuszki 8),
- pasaż Meyera,
- kawiarnia Roszkowskiego, róg ul. Moniuszki i ul. Piotrowskiej,
- pałace łódzkich fabrykantów,
- zakład krawiecki Aleksandry Maszkowskiej, ul. Piotrkowska 117,
- ulice: Wschodnia, Andrzeja (Andrzeja Struga), Północna, Nowomiejska, Kamienna (Włókiennicza), Średnia (Pomorska), Piotrkowska, Nawrot, Przejazd (Juliana Tuwima), Krótka (Romualda Traugutta), Główna (al. Józefa Piłsudskiego), Zielona, Benedykta (6 Sierpnia), Promenada (al. Tadeusza Kościuszki),
- Bałuty, Widzew,
- rzeka Łódka,
- fabryka Karola Scheiblera,
- zbór baptystów przy ul. Nawrot,
- łódzkie tramwaje,
- park Helenowski,
- sklep z zabawkami i towarami galanteryjnymi Rozalii Zielke, ul. Piotrkowska 85,
- dom Jana Petersilgego, wydawcy *Lodzer Zeitung*, restauracja Louvre, ul. Piotrkowska 86,

- teatr Sellina, ul. Konstantynowska (aktualny adres ul. Legionów 14),
- grób Iry Aldrige'a na Starym Cmentarzu,
- kwaciarnia Salwy, ul. Piotrkowska 76,
- hotel Klukas, ul. Widzewska 35 (aktualny adres ul. Kilińskiego),
- lecznica weterynaryjna, ul. Kopernika,
- zakład fotograficzny Jana Tyraspolskiego, ul. Piotrkowska 76,
- Dom Bankowy Hieronima Schiffa, ul. Piotrkowska 78,
- sklep z materiałami piśmienniczymi, ul. Piotrkowska 86.

Obraz Łodzi umieszczony przez Tuwima w *Kwiatach polskich* ma wiele wymiarów. Obiektywnie przedstawia elementy topografii miasta, dzięki którym można porównać nazwy ulic, dowiedzieć się o funkcjonujących instytucjach, sklepach czy kawiarniach. Jednak nie brakuje subiektywnego opisu Łodzi, zarówno negatywnych aspektów życia, takich jak brud, szarość, przytłaczająca atmosfera zaniedbanego fabrycznego miasta, jak również sentymentalnych obrazów zapamiętanych z dzieciństwa, które pokazują entuzjazm i przywiązanie autora.

Łodzi poświęcił Tuwim również kilka odrębnych wierszy, m.in.: *Łódź*, *Nuda*, *Wstęp do pieśni miasta*, *Urywek*, *Dzieciństwo*, *Juwenilia*, *Matka*. Wspomina tam o następujących miejscach:

- dom przy ulicy św. Andrzeja (obecny adres: ul. Andrzeja Struga),
- gimnazjum przy ulicy Mikołajewskiej (obecnie III Liceum Ogólnokształcące przy ul. Sienkiewicza),
- hotel Savoy,
- redakcja *Nowego Kuriera Łódzkiego*, ul. Zachodnia 37,
- fabryki i kominy,
- cmentarz żydowski.

Obraz miasta w wierszach poety jest o wiele uboższy niż w *Kwiatach polskich*. Odnaleźć można zaledwie kilka konkretnych miejsc z mapy Łodzi. Więcej natomiast dowiedzieć się można o stosunku poety do Łodzi, jego przywiązaniu i pozytywnych uczuciach, które do niej żywił, nie tracąc jednak krytycyzmu w opisach realiów życia w mieście przemysłowym.

Julian Tuwim oprócz poezji pisał również prozą, która obejmuje polemiki, eseje, a także wspomnienia. Zostały one opublikowane w V tomie *Dzieł Juliana Tuwima* wydanych po raz pierwszy w 1964 r., a także były wygłaszane przy okazji różnych odczytów lub publikowane w czaso-

pismach. Rodzinne miasto pojawia się w następujących esejach i artykułach: *Moje dzieciństwo w Łodzi*, *Wspomnienia o Łodzi*, *Nauka szkolna i zainteresowania pozaszkolne*, *Ze wspomnień łódzkich*. Wymienia w nich następujące obiekty:

- fabryki, zadymione, brudne miasto,
- nazwy ulic, m.in.: Lipowa, Łąkowa, Karolewska, Tkacka, Fabryczna, Składowa, Przędzalniana, Towarowa, Przemysłowa, Kanałowa,
- park Helenowski,
- sklepikarz Anders, stolarz Lauke, sklepy: Zielke, Liessner, Postelb, fabrykanci: Scheibler, Grohmann, Geyer,
- podłódzkie wsie, które dziś są już dzielnicami miasta: Radogoszcz, Doły, Stoki, Zarzew, Chojny, Rokicie, Retkinia, Bruss, Żabieniec,
- kina: The Bio Express (ul. Zielona 2), Luna (ul. Przejazd), Urania (ul. Cegielniana 34) oraz Iluzjon z ul. Piotrkowskiej 17,
- pensja pani Okuszko-Konarzewskiej, ośmioklasowe gimnazjum żeńskie przy ul. Spacerowej 21 (obecnie al. Kościuszki),
- prywatne, czteroklasowe szkoły żeńskie: przy ul. Widzewskiej (Kilińskiego) pod numerem 61 i 111 oraz przy ul. Średniej 14 (ul. Pomorska) rosyjskie żeńskie gimnazjum,
- filharmonia,
- kawiarnie Roszkowskiego i Gostomskiego, Komara i Grand Café,
- teatr Victoria, kino Casino, sklep Wedla i fryzjer Lewkowicz, oddział telegrafu D. Peszes i dom przemysłowca Szai Rozenblatta.

Wspomnienia pisane prozą dostarczają czytelnikowi wiele dokładnych łódzkich nazw i adresów. Poeta bardzo wiernie i z pieczołowitością odtworza miejsca swojej młodości, podkreślając swój sentymentalny związek z nimi.

Twórczość Tuwima to bardzo bogaty materiał, który wiele mówi o Łodzi początku XX w. Jest to źródło historyczne, dzięki któremu można odkryć miasto z tamtego okresu, ale także spojrzeć na nie w sposób liryczny, sentymentalny. Poszukiwanie miejsc opisanych przez poetę może stać się niezwykle ciekawą przygodą.

7. Badania ankietowe

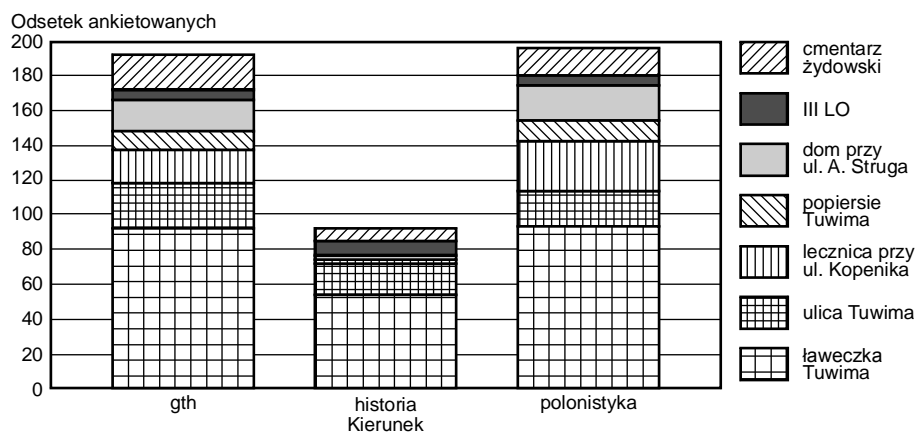
Ankieta została przeprowadzona ze 130 studentami Uniwersytetu Łódzkiego w terminie 15 maja – 20 czerwca 2007 r. Wśród ankietowanych znalazło się 35 studentów IV i V roku geografii turystyki i hotelarstwa, 50 studentów polonistyki oraz 45 studentów historii.

Badaniami ankietowymi objęto także 50 przewodników po Łodzi. Kwestionariusze ankiet zostały rozdane podczas spotkań przewodników. Rozesłano je także za pośrednictwem poczty elektronicznej. Prawie 40% respondentów zdało egzamin przewodnicki w 2006 r., a pozostali rok wcześniej. Wszyscy ankietowani należą do pokolenia przewodników młodych stażem, którzy swoje uprawnienia otrzymali w latach 2001–2006.

Ankieta miała na celu ocenę znajomości związków Juliana Tuwima z Łodzią. Respondenci zostali poproszeni o wskazanie stopnia atrakcyjności pomników w centrum Łodzi, wśród których znalazła się ławeczka Tuwima. Pozwoliło to na pokazanie jej znaczenia na tle pozostałych obiektów. Respondenci musieli wykazać się znajomością dzieł poety, miejsc z nim związanych w Łodzi, podać adresy wskazanych obiektów, a także wymienić te opisane w jego twórczości, a znajdujące się w mieście. Ankietowani zostali również zapytani o chęć odwiedzenia miejsc związanych z Tuwimem w Łodzi i tych opisanych przez niego, a także musieli odpowiedzieć na pytanie, czy szlak literacki Juliana Tuwima może być atrakcją turystyczną miasta.

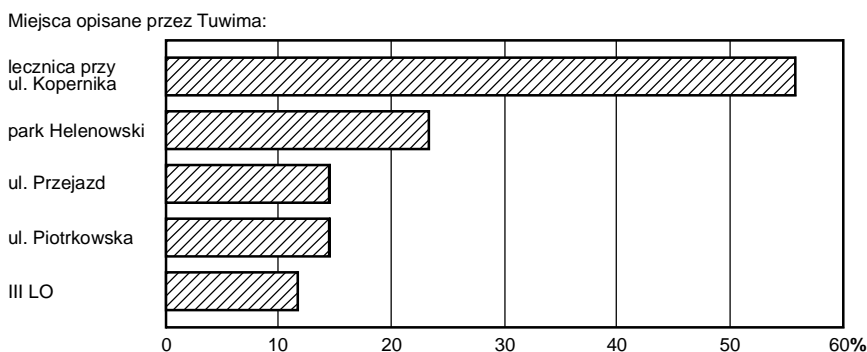
W pracy magisterskiej przedstawiono wyniki wszystkich powyższych zagadnień, a także porównano opinię i wiedzę studentów z odpowiedziami ekspertów, czyli przewodników. W artykule przedstawiono jedynie wybrane zagadnienia.

Studenci geografii turystyki i hotelarstwa (gth) oraz polonistyki wymienili po 7 miejsc związanych z Tuwimem. Poloniści udzielili 97 odpowiedzi, geografowie 67, a historycy 41. Struktura odpowiedzi dwóch pierwszych grup była podobna, z tym zastrzeżeniem, że 20% studentów geografii wskazało lecznicę pod koniem, podczas gdy zrobiło to 30% studentów polonistyki. Studenci historii nie wskazali popiersia Tuwima, a jedynie 2% z nich wymieniło lecznicę pod koniem. Większa znajomość obiektów wśród studentów geografii i polonistyki wynika z pewnością ze znajomości interesujących obiektów wśród pierwszej grupy oraz dzieł wśród drugiej.

Rys. 1. Miejsca związane z Tuwimem wymienione przez studentów wybranych kierunków UŁ (opracowanie własne na podstawie badań ankietowych)

Na kolejne pytanie, czy respondent zna miejsca w Łodzi opisane przez Tuwima, niewielki odsetek (jedynie 26%) wszystkich studentów odpowiedziało pozytywnie. Najwięcej takich odpowiedzi było wśród studentów polonistyki – 42%, następnie wśród geografów – 23% i historyków – 11%. Wynik ten nie jest zaskakujący i ściśle wiąże się z kierunkiem studiów.

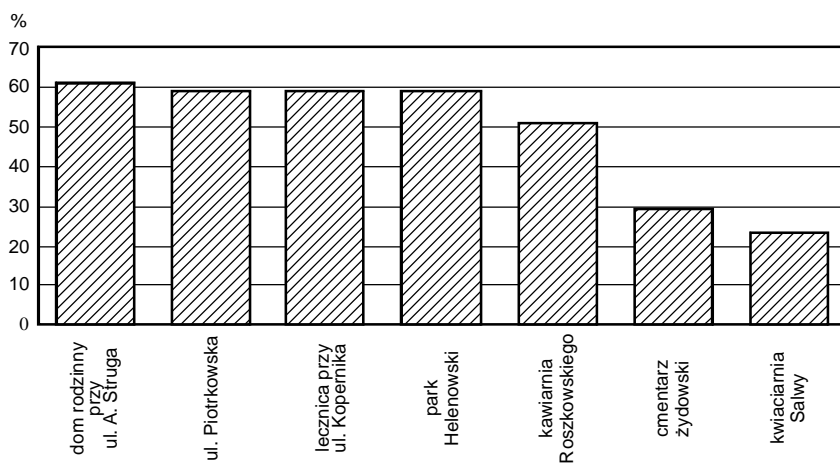

Rys. 2. Miejsca opisane przez Tuwima i wskazane przez studentów UŁ (opracowanie własne na podstawie badań ankietowych)

Ankietowani, którzy odpowiedzieli pozytywnie, zostali poproszeni o wymienienie tych miejsc. W sumie wskazano 9 obiektów, z których 5 występujących najczęściej przedstawiono na rysunku 2. Największy od-

setek ankietowanych wskazał lecznicę dla zwierząt przy ul. Kopernika, z koniem naturalnej wielkości (ponad 50% odpowiedzi). Kolejne miejsca i obiekty: park Helenowski, ulice Przejazd i Piotrkowską oraz III LO wskazywano już zdecydowanie rzadziej. Wysoki wynik lecznicy przy ul. Kopernika wiąże się ze znajomością słynnego fragmentu *Kwiatów polskich*.

Podsumowanie wyników ankiety nasunęło wnioski, że wiedza studentów na temat związków Juliana Tuwima z Łodzią nie jest duża. Znane są najbardziej sztandarowe dzieła oraz wybrane obiekty i adresy miejsc związanych z poetą, nie jest to jednak znajomość pogłębiona. Wiedza różni się od kierunku studiów – najlepiej wypadają studenci polonistyki. Istotne jest to, że Tuwim kojarzy się ankietowanym studentom z Łodzią. Nie było osób, które nie wymieniłyby choć jednego obiektu z nim związanego, zatem w celach poznawczych szlak Juliana Tuwima powinien powstać, a pomysł ten oceniany jest pozytywnie przez większość ankietowanych.

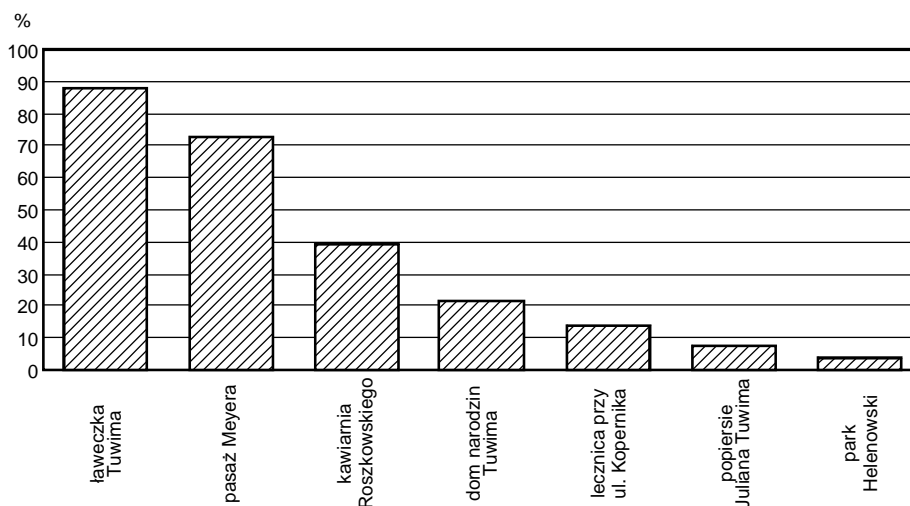
Rys. 3. Miejsca w Łodzi opisane przez Tuwima i wskazane przez przewodników miejskich (opracowanie własne na podstawie badań ankietowych)

Natomiast przewodnicy turystyczni mieli m.in. wskazać miejsca w Łodzi opisane przez Tuwima w jego utworach. 10% respondentów nie umiało wskazać takich obiektów, natomiast pozostali wymienili w sumie 7 miejsc. Około 60% wymieniło dom rodzinny przy ul. Andrzeja Struga,

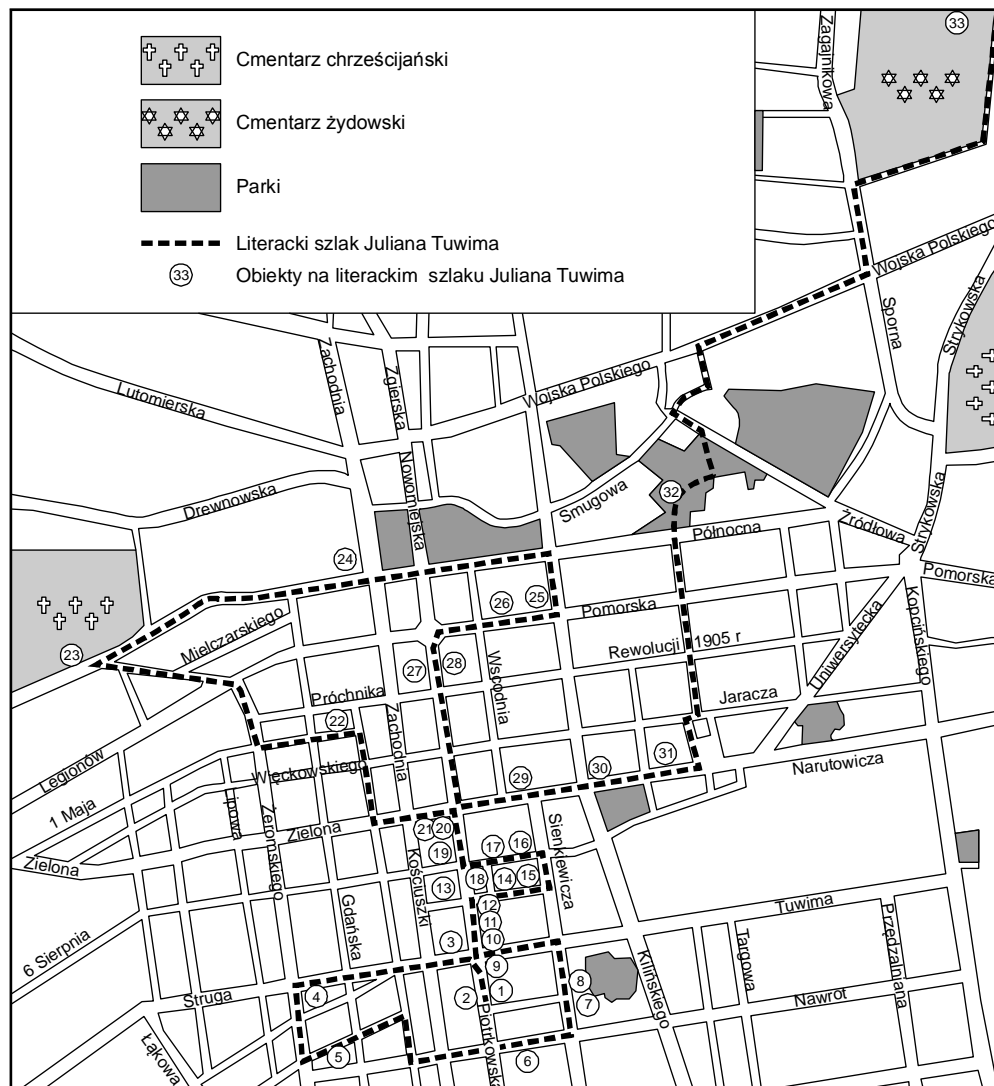
ulicę Piotrkowską, lecznicę dla zwierząt przy ul. Kopernika oraz park Helenowski (rys. 3). Połowa respondentów wskazała kawiarnię Roszkowskiego, 30% cmentarz żydowski, a 23% kwiaciarnię Salwy. Największy odsetek, 18% wymieniło 4 obiekty, po 16% jedno i pięć takich miejsc, a 6% ankietowanych wskazało ich siedem.

W kolejnym pytaniu podano miejsca, dla których wcześniej studenci musieli określić adresy, a przewodnicy zostali poproszeni o podkreślenie tych, które pojawiają się na trasach wycieczek. Na wycieczkach prowadzonych przez ankietowanych przewodników w niemal 90% przypadków pojawia się ławeczka Tuwima, a 72% z nich wie o pasażu Meyera, czyli ulicy Moniuszki. Pozostałe obiekty pojawiają się rzadziej. Kawiarnię Roszkowskiego wskazało 40%, a dom narodzin Tuwima 20% ankietowanych. Tylko 4% respondentów wymieniło park Helenowski, a 8% – popiersie Tuwima.

Ankietowani przewodnicy wysoko oceniają atrakcyjność ławeczki Tuwima, znają dzieła i miejsca w Łodzi w nich opisane, są pozytywnie ustosunkowani do pomysłu powstania szlaku. Mimo krótkiego stażu przewodnickiego posiadają dużą wiedzę w tym temacie.

Rys. 4. Obiekty związane z J. Tuwimem znajdujące się na trasach wycieczek prowadzonych przez ankietowanych przewodników (opracowanie własne na podstawie badań ankietowych)

- 1) ławeczka Tuwima, ul. Piotrkowska 104
- 2) dawny zakład A. Maszkowskiej, ul. Piotrkowska 117
- 3) dawna wypożyczalnia książek, ul. Struga 5
- 4) kamienica, w której w latach 1902–1914 mieszkała rodzina Tuwimów, ul. Struga 42
- 5) lecznica dla zwierząt, ul. Kopernika 22
- 6) zbór baptyistów, ul. Nawrot 27
- 7) dawne Męskie Gimnazjum Rządowe, ul. Sienkiewicza 46
- 8) park Sienkiewicza, ul. Sienkiewicza
- 9) dawne kino Luna, ul. Tuwima 1
- 10) kamienica, w której mieszkał wujek Tuwima, Henryk Krukowski, ul. Piotrkowska 88
- 11) dawna siedziba wydawnictwa J. Petersilgego, sklep z materiałami piśmienniczymi oraz restauracja Louvre, ul. Piotrkowska 86
- 12) siedziba dawnego domu bankowego Hieronima Schiffa, ul. Piotrkowska 78 oraz dawna kawiarnia Roszkowskiego, siedziba zakładu fotograficznego Tyraspolskiego oraz kwaciarnia Salwy, ul. Piotrkowska 76
- 13) „Galeria zasłużonych dla Łodzi”, okno z Tuwimem, malowidło na ścianie kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 71, od strony pasażu Rubinsteina
- 14) popiersie Tuwima, ul. Moniuszki 4
- 15) dawny Bank Azowsko-Doński, ul. Moniuszki 8
- 16) kamienica, w której w 1920 r. zamieszkał Julian i Stefania Tuwimowie, ul. Traugutta 12
- 17) hotel Savoy, ul. Traugutta 6
- 18) hotel Grand, ul. Piotrkowska 74
- 19) dawne kino Casino i teatr Victoria, ul. Piotrkowska 67
- 20) kino Bio-Express, ul. Zielona 2
- 21) plac, na którym w latach 1887–1939 stała synagoga reformowana, al. Kościuszki 1
- 22) kamienica, w której w latach 1896–1902 mieszkała rodzina Tuwimów, al. 1 Maja 5 m. 13
- 23) cmentarz ewangelicki przy ul. Ogrodowej, grób I. Aldridge, F. Sellina, J. Petersilgego
- 24) Muzeum Historii Miasta Łodzi, pokój Tuwima, ul. Ogrodowa 15
- 25) Cafe Tuwim, ul. Pomorska 18
- 26) rosyjskie gimnazjum żeńskie, ul. Pomorska 4
- 27) dawne kino Iluzjon, ul. Piotrkowska 17
- 28) siedziba dawnej drukarni Leona Krukowskiego, dziadka Juliana Tuwima, ul. Piotrkowska 18
- 29) filharmonia, ul. Narutowicza 20
- 30) kamienica, w której urodził się Tuwim, ul. Kilińskiego 46
- 31) kamienica, w której w latach 1914–1917 mieszkała rodzina Tuwimów, ul. Narutowicza 54
- 32) park Helenowski, ul. Północna
- 33) grób rodziców Tuwima, Adeli i Izydora, cmentarz żydowski, ul. Bracka 40

Rys. 5. Trasa literackiego szlaku Juliana Tuwima (opracowanie własne na podstawie *Łódź. Plan miasta*, 2005, Wyd. ExpressMap).

8. Turystyczny szlak literacki Juliana Tuwima w Łodzi

Zaprojektowany literacki szlak Juliana Tuwima w Łodzi przebiega przez 33 miejsca związane z poetą i liczy 15 km (rys. 5). Jak na szlak miejski jest to dużo, zatem wyodrębniono mniejsze odcinki, które pozwalają na zapoznanie się z wybraną tematyką.

Odcinek główny, czyli cała trasa szlaku nosi nazwę „Łódź Bagdadem jest bajecznym” i jest kompleksowym spojrzeniem na miasto z perspektywy poety. Natomiast mniejsze fragmenty są tematyczne i prezentują miejsca związane z bardziej szczegółową ideą.

Odcinek południowy „Miałem w Łodzi kamienicę zaklętą [...], każde piętro było pokładem okrętu” tematycznie związany jest z dzieciństwem i młodością Juliana Tuwima. Możemy poznać codzienną drogę Julka z domu do szkoły, zahaczając o bibliotekę, lecznicę, park, kino. Trasa rozpoczyna się przy ławeczce Tuwima (obiekt nr 1 na rys. 5) i biegnie ulicami: Struga, Żeromskiego, Kopernika, Nawrot, Sienkiewicza, Tuwima.

Drugi odcinek to ulica Piotrkowska „Nasunął czapkę z miną diabła i szedł Piotrkowską”. Spacer „Pietryną” był dla Tuwima niemal codziennością. Przemierzając Piotrkowską od ławeczki Tuwima do placu Wolności możemy dowiedzieć się, jak wyglądała ta ulica, kiedy przechadzał się po niej młody poeta.

Odcinek północny „My, Żydzi polscy” rozpoczyna się przy placu, gdzie stała synagoga, w której Tuwim został obrzezany i brał ślub, dalej podąża ulicami: Zieloną, Wólczańską, 1 Maja, Cmentarną, Ogrodową, Północną, Kilińskiego, Pomorską, Piotrkowską do skrzyżowania z ul. Rewolucji 1905 r. Szlak przebiega przez tereny zamieszkane przez Litwaków, granicę Litzmannstadt Ghetto, koszerną restaurację, Muzeum Historii Miasta Łodzi, gdzie oprócz wystawy poświęconej poecie, można zapoznać się z ekspozycją „Triada Łódzka”.

Trasa turystycznego szlaku literackiego Juliana Tuwima w Łodzi jest wynikiem inwentaryzacji terenowej, studiów nad biografią i dziełami poety, badań ankietowych, a także subiektywnego wyboru autorki. Szlak ma wpisać się w krajobraz miasta spełniając funkcję krajoznawczą i edukacyjną. Poszerzy on ofertę turystyczną miasta, a także Polski, promując Łódź jako miasto Tuwima, przyczyniając się być może do przyciągnięcia odwiedzających zainteresowanych turystyką literacką.

Walory turystyczne to część potencjału turystycznego, która po subiektywnej ocenie turysty może stać się przedmiotem jego zainteresowania. Ze względu na sposób wykorzystywania walorów turystycznych można je podzielić na walory wypoczynkowe, krajoznawcze i specjalistyczne (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2002).

Szlakowi literackiemu, którego trasa wiedzie przez miasto, należy przypisać przede wszystkim walory krajoznawcze. Należą do nich różne typy obiektów, niektóre z nich dziś nie istnieją już co prawda na mapie Łodzi, jednak ich związki z Tuwimem czynią je walorami krajoznawczymi. Są to następujące grupy obiektów:

- kamienice – 10 obiektów, należą do nich liczne miejsca, w których Tuwim mieszkał, oraz dawne siedziby sklepów, kawiarni,
- dawne gmachy użyteczności publicznej – 8 obiektów, do tej kategorii przyporządkowano szkoły, bank, lecznicę, bibliotekę,
- obiekty sakralne – 4 obiekty: cmentarz przy ul. Ogrodowej, cmentarz żydowski, miejsce po synagodze oraz zbór baptystów,
- pomniki – 3 obiekty: ławeczka i popiersie Tuwima, zaliczono do tej kategorii także malowidło na ścianie kamienicy w pasażu Rubinsteina,
- parki – 2 obiekty: park Helenowski i im. Sienkiewicza,
- placówki kulturalne – 7 obiektów: kina, teatry, filharmonia, muzeum.

Walory krajoznawcze szlaku są bardzo zróżnicowane, mimo że dotyczą jednego tematu, osoby Juliana Tuwima, to charakter odwiedzanych miejsc jest bardzo różny. Są to różnego rodzaju zabytki architektury, historii, kultury, których poznanie poszerza wiedzę turysty o Łodzi i Tuwimie.

Szlak, który ma bogate walory krajoznawcze, spełnia wiele funkcji. Pokazuje Łódź Juliana Tuwima, miejsca z nim związane i opisane w jego twórczości, przedstawia miasto przez pryzmat poezji, umożliwia porównanie literackiego obrazu z rzeczywistością, opowiada o Łodzi przełomu XIX i XX w., jest pretekstem do poznania współczesnego miasta.

Literacki szlak Juliana Tuwima może trafić do szerokiego grona odbiorców. Jego potencjalni adresaci to łodzianie, uczniowie i nauczyciele, którzy przy omawianiu utworów poety będą chcieli porównać obraz literacki ze współczesną Łodzią, turyści odwiedzający miasto oraz osoby zainteresowane turystyką kulturową, w szczególności literacką.

Szlaki turystyczne są elementem zagospodarowania, ułatwiają odbiór przestrzeni, poszerzają ofertę turystyczną oraz mogą stać się nową atrakcją miasta czy regionu. Szlak Juliana Tuwima w Łodzi z pewnością ma szansę pełnić te funkcje i włączyć się w nurt rozwijającej się w Polsce turystyki literackiej.

Literatura

- Bonisławski R., 1995, *Łódzkie adresy Juliana Tuwima*, Towarzystwo Przyjaciół Łodzi, Łódź.
- Bradbury M. (red.), 2002, *Atlas literatury*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Dulawa M., 2002, *Polska na rowerze*, Pascal, Bielsko-Biała.
- Gałuszka M., 2007, *Polska*, Pascal, Bielsko-Biała.
- Hetnał A., 2005, *Polska na weekend*, Pascal, Bielsko-Biała.
- Kaczmarek J., Liszewski S., Włodarczyk B., 2006, *Strategia rozwoju turystyki w Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2002, *Produkt turystyczny, albo jak organizować poznawanie świata, Podręcznik*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Kasprzak W., 1964, *Przewodnik turystyczny po Łodzi*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Klimek M., 2007, *Polska w jednym tomie*, Pascal, Bielsko-Biała.
- Koliński M., 2001, *Łódź*, Wydawnictwo Piątek Trzynastego, Łódź.
- Koliński T., 2007, *Polska*, Carta Blanca, Warszawa.
- Kruczek Z., 2002, *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, Prosenia, Kraków.
- Krygier M., 2007, *Turystyczna encyklopedia Polski*, Pascal, Bielsko-Biała.
- Lasociński D., Koliński M., 1996, *Łódź. Przewodnik*, Wydawnictwo Piątek Trzynastego, Łódź.
- Lasociński D., Bonisławski R., Koliński M., 2006, *City Guide*, Wydawnictwo Piątek Trzynastego, Łódź.
- Liszewski S., 1982, *Łódź i okolice. Przewodnik*, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Malik K., 1996, *Przewodnik po Polsce*, Sport i Turystyka – Muza S.A., Warszawa.
- Marciniak R., 2006, *Polska. Przewodnik*, Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków.
- Paluszkiewicz M., 1999, *Szlakiem eksponatów*, Wprost, 26.
- Pilichowie M. i P., 2004, *Polska. Ilustrowany przewodnik*, Sport i Turystyka – Muza S.A., Warszawa.
- Ratajska K., 2002, *Kraj młodości szczęśliwy. Śladami Juliana Tuwima po Łodzi i Inowłodzu*, Wydawnictwo Literatura, Łódź.
- Ratajska K., 2007, *O mariażu bukieciarstwa z poezją. Do źródeł „Kwiatów Polskich” Juliana Tuwima*, Wydawnictwo Piktora, Łódź.
- Ratajska K., Cieślak T. (red.), 2007, *Julian Tuwim: biografia, twórczość, recepcja*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

- Ressel E., 2006, *Polska z dzieckiem*, Pascal, Bielsko-Biała.
- Sołtysiak M., Wierzbicka K., 2003, *Polska. Najciekawsze muzea*, Sport i Turystyka – Muza S.A., Warszawa.
- Stelmachowska M., 2008, *Turystyczny szlak literacki Juliana Tuwima w Łodzi*, praca magisterska napisana w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, promotor prof. dr hab. Elżbieta Dziegieć.
- Styperek J., 2001, *Pieszne szlaki turystyczne w polskich parkach narodowych*, Turyzm, 11.
- Styperek J., 2002, *Linearne systemy penetracji turystycznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Śródkowska I., 2006, *Łódź w 3 dni*, Sport i Turystyka, Warszawa.
- Tuwim J., 1964, *Dzieła V. Pisma prozą*, Czytelnik, Warszawa.
- Tuwim J., 1978, *Kwiaty polskie*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek, Warszawa.
- Tuwim J., 1979, *Listy do moich przyjaciół-pisarzy*, Czytelnik, Warszawa.
- Tuwim J., 1991, *Poezje*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Tuwim J., 2003, *Tam zostałem: wspomnienia młodości*, oprac. T. Januszewski, Czytelnik, Warszawa.
- Wierzbowski R., 1978, *Łódzkie realia „Kwiatów polskich”*, [w:] *Literatura i język Łodzi*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.